

HISTORICI A HISTORICKÁ POLITIKA

Rafał Stobiecki

Historians and the Historical Policy

The main aims of the article are, first, to present the main issues of the recent Polish debate about the historical policy, second, to reconstruct the most important arguments in the discussion and, third, to answer the question of what this debate is saying about historians themselves. The study portrays the dispute over the very notion of ‘historical policy’ and the different perspectives on how such policy, if ever, should function. Further, it analyses how the lines of division between various groups of historians and politicians in contemporary Poland are strengthened by generational differences, political preferences and, last but not least, by different images of the historian and his social role in today’s society. The author points to the importance of the societal and political context, in particular the compelling question of how the Polish patriotism at the beginning of the 21st century should be shaped and what role history or historical policy should play in it. The study concludes with considerations on the merging of history and memory in recent years and its far-reaching consequences for both, the history as political and commercial tool as well as the historian, his social and academic position.

Rafał Stobiecki (1962) působí na katedře dějin dějepisectví na univerzitě v Lodži, rafalsto@uni.lodz.pl

Pojem historická politika

Začněme jasným vymezením předmětu diskuse. Jestliže přistoupíme na to, že historická politika v nejširším slova smyslu je synonymem cílených a vědomých aktivit široce pojímané moci, směřujících k tomu, aby se ve společnosti ustálila určitá vize minulosti, pak můžeme, třebaže s rizikem jistého zjednodušení, rozlišit dvě tradice. První z nich je všeobecně spojována s totalitním státem. Jedná se o situaci, v níž se státní moc pomocí masové propagandy, nejrůznějších represí a forem nátlaku snaží vnutit společnosti svou vlastní verzi historie. Cílem se stává eliminace všech ostatních konkurenčních diskurzů o minulosti. V takových podmínkách se „totalitarizace“ historie či historiografie stává součástí plánu připravit o vlastní vůli společnost jako celek. Historie je tak zbavována atributu mnohostrannosti, stává se jedním z nejdůležitějších nástrojů v ideologickém totalitním

instrumentáriu a plní legitimizující funkci ve vztahu k panujícímu společensko-politickému zřízení. Druhá tradice je spojena s demokratickým státem. V tomto případě je podle Michela Foucalta „historie diskurzem moci“, ale v jiném významu. Vztah mezi mocí a vědou se stává předmětem specifické hry, která se odehrává v rámci kultury. Obě sféry zůstávají vzájemně trvale propojeny. V rámci této tradice se poukazuje na to, že všechny společenské skupiny mohou být obětí určitých názorových systémů, mystifikujících jejich postavení. Navíc zde dochází k rivalizaci, vzájemným zápasům různých diskurzů o minulosti. Když tedy vše shrneme, v prvním případě je historická politika synonymem jednostranné a někdy primitivní propagandy, která je založena na informačním monopolu státu, ve druhém případě se pak jedná o neustále probíhající spor mezi různými zájmovými skupinami, jež se pokoušejí navrhnout či přímo „vnutit“ společnosti svou vizi minulosti. Z dnešní perspektivy se zdá být samozřejmé, že historickou politikou období Polské lidové republiky jednoznačně řadíme do té první tradice, zatímco v současné době probíhající spor o roli státu při vytváření té či oné vize minulosti je součástí tradice druhé. To je podle mého názoru třeba zdůraznit, neboť mezi kritiky historické politiky, badatele z toho nevyjímaje, se někdy objevuje výtka, že její nynější chápání více či méně navazuje na praktiky z dob komunismu.

V debatě o historické politice, která probíhá několik let a v poslední době nabírá na intenzitě, se stále aktivněji začínají vyslovovat ti, kdo by v ní měli zcela přirozeně odehrávat důležitou roli, tedy sami historici. Na stránkách společensko-politického tisku různého zaměření jsou otiskována vyjádření předních polských vědců k této problematice, redakce časopisů pořádají diskuse o historické politice, v nichž se střetávají hlasy jejich přívrženců i kritiků.¹ Cílem tohoto příspěvku je: představení hlavních sporných otázek, rekonstrukce nejvýznamnějších způsobů argumentace, které se v této diskusi vyskytují, a odpověď na otázku, co tato debata vypovídá o nás, tedy historících, kteří se jí účastní.

V probíhající výměně názorů se spor týká víceméně tří otázek: pojmu „historické politiky“, obsahů, které ji doprovázejí, a funkcí, které by měla plnit. Řadu kontroverzí vyvolává již samo užívání termínu „historická politika“. Podle jejích zastánců je to kategorie do značné míry neutrální, která se do polské veřejné diskuse dostala přes Německo (*Geschichtspolitik*) a která vyjadřuje jistý intencionální

1 Příkladem takových debat jsou diskuse publikované v časopise *Mówią wieki* 2006, č. 8, *Biuletynu IPN* 2006, č. 5, či v deníku *Gazeta Wyborcza* z 1.–2. října 2005.

vztah k minulosti u části polské intelektuální elity. Marek Cichocki, který je všeobecně považován nejen za hlavního propagátora polské historické politiky, ale v jistém ohledu i za autora samotného pojmu historická politika, prohlašuje v jednom z rozhovorů: „Těžko se dá o mně hovořit jako o autorovi pojmu či iniciátorovi diskuse. Historická politika působí v různých zemích, a to dosti rozdílně. [...] V polské situaci je pojem historická politika patrně výslednicí hledání termínu, který by vystihoval určitý dnešní jev. Z tohoto hlediska je jev důležitější než pojem. Kdybych však měl uvést definici (...) pak bych řekl, že v mém chápání je to zesílení veřejné diskuse o minulosti, jak v rámci země, tak navenek, prostřednictvím nejrůznějších forem institucionalizace tohoto diskurzu. Tato institucionalizace se odehrává na úrovni centrálních, státních institucí, ale také na úrovni institucí lokálních, samosprávných, regionálních.“² Podle zastánců tohoto pojmu je vykonávání historické politiky nejen povinností státu a jeho orgánů, ale přirozeně vyplývá ze situace. Zastávají názor, že separovat kolektivní paměť společnosti od politiky není možné, neboť kolektivní paměť je fundamentem každého společenství, jak státního, tak národního. Z tohoto hlediska historická politika představuje soubor činností podobných těm, které jsou obvyklé v rámci hospodářské či sociální politiky.³ Měla by se uskutečňovat, aby došlo k posílení identifikace širokého okruhu společnosti se státem a jeho strukturou a k větší integraci Poláků do velké vlasti v ideologickém smyslu, ale také ve smyslu spojení s malými lokálními vlastmi. Kromě toho je historická politika pojímána jako výzva, které „musí Polsko dostát, pakliže chce být ve sjednocené Evropě nejen příjemcem výhod plynoucích z pomoci partnerů, ale i aktivním účastníkem budování společné evropské identity“.⁴

Takto chápaná koncepce historické politiky je založena na explicitně nebo implicitně formulované diagnóze týkající se charakteru transformace systému z přelomu 80. a 90. let a z let následujících. Podle propagátorů této koncepce, pocházejících především z okruhu historiků idejí, přistupoval polský stát po pádu komunismu s nedůvěrou k otázkám kolektivní paměti a historické identity. Ty byly podle nich hrozbou pro demokracii a liberální projekt modernizace Polska. Charakteristickým rysem tohoto období měla být „určitá kolektivní amnézie“. Minulost, zvláště ta nedávná, byla obětována na oltář budoucnosti (proslulé voleb-

2 Příspěvek k diskusi *Polityka historyczna – za i przeciw*, *Mówią wieki* 2006, č. 8. A také srov. též článek téhož autora *Polityka pamięci*, *Rzeczpospolita* z 10.–11. června 2006.

3 DARIUSZ GAWIN, PAWEŁ KOWAL, *Polska polityka historyczna*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, Warszawa 2005, s. 13. Jde o materiály z konference k tomuto tématu, která se uskutečnila 15. prosince 2004.

4 D. GAWIN, P. KOWAL, *Polska polityka historyczna*, s. 13.

ní heslo prezidenta Aleksandra Kwaśniewského „zvolme budoucnost“) a odsunuta na okraj veřejné diskuse.⁵ V rámci takto pojímaného popisu společensko-politické reality se historická politika stává celonárodní otázkou, symbolem naděje na morální proměnu společnosti a šanci na vybudování nové, lepší historické identity Poláků. Není tedy překvapivé, že příznivci tohoto projektu pociťují vůči historikům jistou nedůvěru. Marek Cichocki o tom píše přímo: „Existují závažné důvody, proč historii nelze odevzdat do správy historikům, a paměť musí zůstat živou substancí každé politiky.“⁶

Položme si nyní otázku, jak kategorii „historické politiky“ chápou její kritici. Především odmítají neutrální charakter tohoto pojmu. Ve veřejné diskusi je zdůrazňováno, že se heslo historické politiky jaksi přirozeně stalo součástí programu intelektuálů spojených se stranou Právo a spravedlnost, a tím se dostalo do aktuálního politického a ideologického kontextu. Marcin Kula uvedl tři důvody, proč je vůči historické politice skeptický. Za prvé je podle něho už sám pojem nepřilíš šťastně zvolený: v sémantické vrstvě staví vedle sebe historii a politiku. Implikuje nejen blízké spojení historiografie a politického života, ale také se ho pokouší pozitivně hodnotit. Dále Marcin Kula upozorňuje na skutečnost, že ve výročích zastánců vykonávání historické politiky je implicitně či explicitně přítomen určitý „jediny správný obraz historie, který uvádíme v život, do paměti, do vědomí společnosti“.⁷ A za třetí podle tohoto varšavského vědce sám pojem historická politika zakládá účelový vztah k historii, vyrůstá z touhy „přílišného soustředění na to, co je vlastní, a zastírání národních komplexů“.⁸ Podobné akcenty se vyskytly ve vyjádřeních dalších diskutujících.⁹ Obecně by se daly výtky protivníků historické politiky vymežit takto: Historická politika je výrazem afirmativního přístupu

5 MAREK CICHOCKI, *Czas silnych tożsamości*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, s. 17. Dále srov. ROBERT KOSTRO, KAZIMIERZ MICHAŁ UJAZDOWSKI, *Odzyskać pamięć*, in: *Pamięć i odpowiedzialność*, (edd.) Robert Kostro, Tomasz Merta, Kraków-Wrocław 2005, s. 45.

6 R. KOSTRO, K. M. UJAZDOWSKI, *Odzyskać pamięć*, s. 15. Podobné hlasy zaznívají z úst politiků. Zde je charakteristický výrok JANA M. ROKITY, *Głos w dyskusji*, in: *Pamięć i polityka zagraniczna*, (ed.) Piotr Kosiewski, Warszawa 2006, s. 135: „Historická paměť není majetkem profesorů historie a univerzitních kateder, historická paměť je paměť kolektivní, nikoli privatizovaný majetek múzy Klió.“

7 MARCIN KULA, *Wypowiedź w dyskusji*, in: *Pamięć i polityka zagraniczna*, s. 1.

8 M. KULA, *Wypowiedź w dyskusji*, s. 2.

9 Srov. například *Głosy w dyskusji* A. Juzwenka a D. Nałęcz ve sborníku *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, s. 45–46, 52–53; *Kicz patriotyczny. Wywiad J. Kurskiego z R. Trąbą*, *Gazeta Wyborcza*, 7.–8. ledna 2006; ROBERT TRĄBA, *Walka o kulturę. Przestrzeń dialogu w najnowszej debacie o polskiej historii i pamięci*. Przegląd Polityczny 2006, č. 75, s. 45–53; ANDRZEJ ROMANOWSKI, *Historia, kłamstwo i banat*, *Gazeta Wyborcza*, 15.–16. července 2006; *Polityka kłamstw historycznych*, *Gazeta Wyborcza*, 7.–8. října 2006 (jde o zkrácený záznam diskuse na Univerzitě Marie Curie-Skłodowské v Lublinu, které se zúčastnili K. Pomian, A. Michnik a arcibiskup J. Życiński).

k národní minulosti, který tím pádem vylučuje jakýkoli kritický náhled, je náchylný k manipulaci dějinami a útočí na jejich autonomii, a navíc stojí na stráží stranických zájmů. V této perspektivě se odráží znepokojení, že se sám pojem stal dalším aspektem přivlastňování různých oblastí života politikou, podobně jako je tomu u médií či kultury. V argumentech protivníků historické politiky je možné nalézt celou paletu názorů, od více či méně zřetelně vyjadřovaných obav o rozsah zásahů státu do historických výzkumů až po rozhodný odpor k jakýmkoli politickým aktivitám, směřujícím k podpoře určité vize minulosti. Jako důležitá se zde jeví otázka hranic historické politiky, které leží mezi odpovědností státu za podobu našich historických vědomostí a zestátněním historie.

Kritici historické politiky rovněž odmítají názor, že Polsko se po pádu komunismu „odvrátilo od historie“ a neprovedlo symbolickou dekomunizaci ve sféře kolektivní paměti. Například podle Pawła Machcewicze byla už v počátcích nezávislosti učiněna řada kroků, které lze zařadit do rámce historické politiky v pravém slova smyslu. Tento badatel například uvedl změnu názvu státu a státního znaku, likvidaci starého státního svátku spojeného se založením Polské lidové republiky (22. července) a zavedení nových svátků 3. května a 11. listopadu nebo zásadní změny v symbolické rovině (názvy ulic a náměstí, odstranění starých pomníků a vztyčování nových).¹⁰

Ve sporu o pojem historické politiky se tedy svářejí dva tábory, které se jen zřídka snaží vydat za zákopovou linii, jež vymezuje právoplatnost vlastní definice předmětu sporu. Vzniká dojem, že na zmíněné dělicí linii kladou ještě navíc, což je samozřejmé, generační odlišnosti, politické sympatie a konečně i zakódovaný obraz historika a jeho společenské úlohy. Proč k tomu dochází? Jaký je důvod toho, že diskuse ohledně užitečnosti samého pojmu historická politika je věcně tak chudá a připomíná spíše vzájemné osočování než seriózní rozhovor? Zdá se, že velmi výstižně se k tomuto tématu vyjádřila Anna Wolff-Powęska, která uvádí dvě příčiny této situace. V eseji s výmluvným názvem *Stát ruce pryč od historie* mimo jiné upozorňuje na to, že „historická politika se nachází ve stálém napětí mezi vědou a politikou“.¹¹ Tyto kategorie jsou nejen propojené navzájem, ale také se vztahují k dalším sférám jednání a aktivit. Můžeme dodat, že politika je ovládána po krátkou dobu, někdy zahrnující období od jedněch voleb k druhým, zatímco historie či historická kultura je, jak uvádí A. Wolff-Powęska, územím pomalých změn, které jsou důsledkem dlouhodobých duševních procesů. Dále je podle této poznaňské badatelky „heslo historické politiky, které zavítalo do polských salonů,

10 PAWEŁ MACHCEWICZ, *Polityka historyczna to nic nowego*, Gazeta Wyborcza z 20. dubna 2006.
11 ANNA WOLFF-POWĘSKA, *Państwo precz od historii*, Gazeta Wyborcza ze 3.–4. června 2006.

užíváno v různých kontextech: často jako novinářský slogan, téma nejrůznějších konferencí nebo se jím označuje role historických věd v dobách diktatury (...) stále v něm ale chybí obsahy týkající se poznání, neboť jako vědecké téma je ještě v plenkách“.¹²

Jeden z mála pokusů o konceptualizaci kategorie „historická politika“ lze nalézt v cyklu článků literárního historika Andrzeje Mencwela.¹³ Tento badatel rozlišil tři pojetí – tři oblasti historické politiky. V prvním, úzce vymezeném smyslu se historická politika vztahuje k činnosti státní moci, administrace, a také dominuje v médiích. Svě vyjádření nachází například v rozhodnutích ohledně udělení řádů a vyznamenání jedněm a lustrování jiných. Ve druhém, jak píše A. Mencwel, středním rozsahu se historická politika stává doménou působení „ve sféře hodnot a symbolů, konstruování a výběru tradic, vytváření či znovuvytváření kolektivní identity včetně identity národní“. V tomto případě mohou být příkladem třeba změny názvů ulic a náměstí. Jako třetí pak zmíněný vědec vymezil další, „velký“ rozsah historické politiky, vůči kterému nemůže nikdo z uvědomělých občanů zůstat lhostejný. V tomto případě se jedná o jistou celostní vizi minulosti, která navrhuje interpretovat nově, z hlediska trvalých historických změn, smysl národních dějin.¹⁴ Jak si snadno domyslíme, podle Mencwela by v centru veřejné debaty měl být především tento poslední význam historické politiky. Právě ten totiž rozhoduje, jako obrazně řečeno „poslední instance“, o podobě kolektivní identity, zakládá nový nebo dekonstruuje starý systém paměti a tradic. Citovaný autor se také zřetelně vyslovuje k tématu společenského mechanismu jeho tvorby. Podle jeho názoru jsou odsouzeny k nezdaru všechny pokusy vydat dekret takového „spojitého vyprávění o celých našich dějinách“. To se přirozeně utváří metodou pokusu a omylu, „v individuálních činech i společenských aktech, v místních iniciativách a regionálních sdruženích, v náboženských slavnostech i státních obřadech, protože všichni cítíme, že se měníme, v Polsku, jaké dosud neexistovalo, a v Evropě, jaká rovněž neexistovala“.¹⁵

Nyní přejdu k druhé linii v této diskusi, ke sporu ohledně náplně uplatňování historické politiky. Zdá se, že v této debatě jde především o to, jaký by měl být polský patriotismus na začátku 21. století. V symbolické rovině předmět sporu dobře ilustrují dva názvy článků, které svého času vyšly v deníku *Rzeczpospolita* během diskuse o knize Jana T. Grosse *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego mias-*

12 A. WOLFF-POWĘSKA, *Państwo precz od historii*.

13 Mám zde na mysli třídílný esej otištěný v deníku *Rzeczpospolita: Tradycja do remontu*, 16.–17. září 2006; *Jak stwarza się naród*, 23.–24. září 2006; *Dwie trumny wiecznie żywe*, 30. září – 1. října 2006.

14 ANDRZEJ MENCWEL, *Tradycja do remontu*, *Rzeczpospolita* ze 16.–17. září 2006.

15 A. MENCWEL, *Tradycja do remontu*.

teczka. Tehdy Andrzej Nowak publikoval text nazvaný *Westerplatte czy Jedwabne?*, na který odpověděl Paweł Machcewicz textem *Westerplatte i Jedwabne*.¹⁶ Ve věcné rovině pak může být dobrým příkladem polemika D. Gawina a D. Karłowicze se známým esejem Jana Józefa Lipského z roku 1981 *Dwie ojczyzny. Dwa patriotyzmy / Uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków*. Podle prvního ze zmíněných badatelů spojoval Lipského model kritického patriotismu nepřátelství či podezřívavost vůči veškerým formám megalomanie nebo xenofobie s příkazem lásky a odpuštění dle evangelia. Tím z diskuse vyřadil jakoukoli možnost používat kategorii kolektivního zájmu, neboť ten je svou podstatou egoistický. Podle Gawina „historická politika v tomto pojetí podléhá naprosté nadvládě etiky, stává se oblastí, v níž se ani tak nebuduje identita společnosti, jako spíše v bolestné autopsychomachii zahrnuje potencialita hříchu, imanentně připisovaná společnosti a sféře toho, co je politické“.¹⁷

Argumentace D. Karłowicze se ubírala jiným směrem. Podle jeho názoru Lipského návrh a také návrhy pokračovatelů tohoto způsobu uvažování o polském patriotismu útočí na to, čemu autor říká „axiologická paměť“. To je „záznam kánonu hodnot, které jsou otištěny v kolektivní fantazii a jsou druhem duchovní konstituce společnosti“.¹⁸ Z tohoto hlediska nadměrná kritičnost vůči národní minulosti diskredituje onu axiologickou sféru, a je tak atentátem na fundamenty společnosti a vede k tribalizaci kolektivní paměti.

Koncepce nového chápání patriotismu, navrhovaná oběma historiky, se však nesetkala s větším ohlasem. Zastánci aktivního působení státu ve sféře historické paměti se totiž většinou neodvolávají na zmíněné inspirace, nýbrž na vizi patriotismu, která svými kořeny sahá do 19. století. Ta je založena mimo jiné na zdůrazňování výjimečnosti polské historické zkušenosti na evropském pozadí. Ne náhodou se tedy v brožurce propagující myšlenku založení Muzea polské historie, druhého vlajkového počínu v oblasti historické politiky po Muzeu varšavského

16 Na význam tohoto dilematu ve vztahu k historické politice upozornil A. Dudek ve svém diskusním příspěvku – srov. *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, s. 104.

17 D. GAWIN, *O pożytkach i szkodliwosci historycznego rewizjonizmu*, in: *Pamięć i odpowiedzialność*, s. 20. Na okraj bychom měli poznamenat, že Gawinova kritika nenapadá přímo J. J. Lipského, ale spíše kritizuje společenské dopady jeho názorů. Na jiném místě tento autor podotýká (s. 28): „Postoj Jana Józefa Lipského může být vzorem patriotismu a občanských postojů pro další generace Poláků. O vlastním patriotismu, o tom, co by mohlo být důvodem hrdosti v národních dějinách, chtěl jednoduše raději mlčet. [...] Byl to postoj ušlechtilý a eticky radikální. Nehrozily u něj následky, které se však vrchovatou měrou začaly dostavovat později. Tkvělo v něm totiž jisté riziko. Postoj heroického, radikálně etického kriticismu začal vychovávat stále větší zástupy inteligence k automatickému, bezděčnému kriticismu. Radikální kriticismus se stal intelektuálním zlovykem, mentální dispozicí, která předcházela veškerému myšlení.“

18 D. KARŁOWICZ, *Pamięć aksjologiczna a historia*, in: *Pamięć i odpowiedzialność*, s. 35.

povstání, dočteme: „V činnosti muzea musí být kladen důraz na to, co je v polských dějinách výjimečné, specifické, fascinující. Vždyť Polsko je země, jejíž republikánská a parlamentní tradice patří mezi nejdelší v Evropě, země, v níž se rozvinuly občanské svobody, která dosáhla v období novověku nevídané náboženské tolerance, země originální kultury a tradic.“¹⁹ Dále je tato vize patriotismu založena na akcentování spojitosti současného patriotismu s křesťanstvím a katolickou církví. Jeden z badatelů publikujících v časopise *Arcana* v této souvislosti poznamenal: „Již je nejvyšší čas uvědomit si bod, v němž se nacházíme. Je čas na důkladnou bilanci minulosti. Tato nutnost je příkazem dne. V tomto ohledu nemůžeme v žádném případě spoléhat na pomoc Západu. Tam vědí o současném stavu ještě méně, a pokud jde o návrat k normální situaci a zásadám, jsou za námi značně pozadu. Musíme odmítnout a radikálně popřít celou levicovou tradici, počínaje jakobínstvím. Tato tradice a tato mentalita jsou totiž v rozporu s fundamenty naší identity: katolické, křesťanské, polské národní, ale též latinské, západní. Je to naléhavý a bezvýhradný imperativ. [...] Nikdy se intelektuálně, morálně, a tedy i politicky neosvobodíme, dokud si plně neuvědomíme, co nás ujařmuje. Bez důkladné orientace v ideových rozvalinách současnosti nenajdeme cestu k minulosti.“²⁰ V neposlední řadě se koncepce patriotismu prosazovaná zastánci historické politiky ve většině případů odvolává také na úzce pojmávaný nacionalismus, založený buď na jednoduché dichotomii „my – oni“ v krajním případě, nebo v mírnějším případě na specifickém paternalismu ve vztahu k „cizím“. Obecně je cílem zastánců historické politiky obnovení hrdosti na národní minulost a také, což je stejně důležité, reinterpretace vybraných výsečí jak vzdálené minulosti, tak nejnovější historie. V prohlášeních zastánců změn tedy slyšíme o potřebě odmítnutí stavu historického vědomí, který jedna z autorek nazvala „stańczykovskou školou v podání Polské lidové republiky“, o skoncování s negativním stereotypem dávného Polska, symbolizovaným například syntetickým dílem Michała Bobrzyńskiego, a také o nutnosti ukázat „opravdové hrdiny, kteří byli sedmdesát let na smetišti dějin a v posledních patnácti letech existovaly snahy je tam podržet“.²¹

Kritikové takto pojímaného „patriotismu zítřka“ upozorňují na jeho nejrůznější slabiny a omezení. Proti afirmativní koncepci národních dějin se část historiků snaží postavit vizi kritického patriotismu (nikoli tedy antagonistického), respektu-

19 *Odkryté historie – zrozumieć wolność. Muzeum Historii Polski*, Warszawa 2006, s. 16.

20 TOMASZ WITUCH, *Narodowy bilans XX wieku*, *Arcana* 1999, č. 2, s. 25. Dále srov. vyjádření T. Witucha a M. K. Kamińskiego, otištěné jako odpověď na anketu časopisu *Arcana* týkající se historických vzorů v současném Polsku – *Arcana* 1998, č. 1, s. 20–25, a hlasy J. Żaryna, A. Nowaka a M. Jurka v diskusi *Polska polityka historyczna*, *Biuletyn IPN* 2006, č. 5, s. 2–3, 7–8, 11.

21 První citát je příspěvkem J. Chojnińské-Miky z práce *Polska historyczna*, s. 79–80, druhý citát je úryvkem vyjádření A. Nowaka v diskusi *Polska polityka historyczna*, *Biuletyn IPN* 2006, č. 5, s. 28.

jícího subjektivitu ostatních. Je to patriotismus, který o národu hovoří jako o kategorii politického, občanského společenství, a nikoli etnického. Podle Roberta Traby v programu historické politiky vůbec není místo na to, co on označuje jako „ne naše“ kulturní dědictví“, a dodává: „Pokud tvůrci nové historické politiky nezaujmou stanovisko k otázkám lokálního patriotismu a mnohonárodního dědictví Polska, jejich projekt nikdy nebude důvěryhodný. Zůstane krátkozrakou politickou akcí, která do naší historické reflexe nepřináší novou kvalitu.“ Ještě dále jde Andrzej Romanowski, který bije na poplach a varuje veřejné mínění, že postulát formování národní hrdosti je spojen s „obrovskou dávkou pokrytectví a falše“. Podle něho bychom ho měli zpochybňovat ze dvou důvodů: nevyhnutelně povede k odhalení polských komplexů, a dále proto, že není v souladu s pravdou a svou podstatou „musí hraničit s propagandou“.²² V tomto kontextu se objevuje také idea liberálního nacionalismu, kterou svého času formuloval Andrzej Walicki.²³ S jistým zjednodušením můžeme konstatovat, že tato idea vyrůstá z kritiky etnického nacionalismu a na jeho místo navrhuje takovou formu národní ideologie, která chápe národ jako pluralitní společenství. V takto interpretované vizi je přirozeným stavem existence mnoha pamětí, které se vzájemně doplňují a tvoří společnost o mnoha identitách. Walicki píše: „Není to tedy národ, jehož jménem lze vyžadovat světonázorovou unifikaci, tím méně institucionalizovat nějaký pro všechny společný, katechismový druh paměti. V takovém společenství není vynucování jednotné paměti ani využívání státních institucí k tomuto účelu možné.“²⁴

Mezi pokusy o pozitivní, ačkoli nekritickou interpretaci hesla „patriotismu zítřka“ a esejistiky M. A. Cichockého, D. Gawina a D. Karłowicze můžeme zařadit již zmiňovaný cyklus článků Andrzeje Mencwela. Tento autor v rámci diskuse o obsahu historické politiky navázal na známý výrok Jerzyho Giedroyce o dvou rakvích, v jejichž stínu se už léta odehrávají polské spory o tradice. Podle jeho názoru by se výchozím bodem debaty o polské identitě a vizi patriotismu mělo stát kritické a definitivní, dosud neuskutečněné vypořádání s myšlenkovým odkazem Józefa Piłsudského a Romana Dmowského, chápaným nikoli doslovně, ale jako „soustředění významů“, v nichž se odrážejí dva hlavní vzory národa, společnosti a státu.²⁵ Nebudeme se zde pouštět do podrobného představení Mencwelovy argumentace, uvedme jen, že podle něj byl pokračováním a verifikací Dmowského modelu po roce 1945 program Bolesława Piaseckého, zatímco Piłsudského model

22 A. ROMANOWSKI, *Historia, kłamstwo i banal.*

23 ANDRZEJ WALICKI, *Czy możliwy jest nacjonalizm liberalny?* Znak 1997, č. 3.

24 *O liberalizmie, wspólnocie i historii. Rozmowa Łukasza Gateckiego z Andrzejem Walickim*, Przegląd Polityczny 2006, č. 75, s. 26.

25 A. MENCWEL, *Dwie trumny wiecznie żywe.*

kriticky rozvinul Jerzy Giedroyc. Mencwel se domnívá, že tato první proměna byla „adaptační, totalitní a satelitní“, ta druhá pak „kreativní, demokratická a nezávislá“.²⁶ Je samozřejmé, že obě tradice s sebou nesou protichůdné vize polskosti a patriotismu, k nimž jsou přidruženy jiné kulturní kánony, vzdělávací ideály i osvětová praxe. Mencwelovy závěry možná nejsou příliš objektivní, zcela jistě jsou však jednoznačné. V debatě o historické politice jsme byli postaveni před volbu – *tertium non datur*.

Přejdu nyní k několika poznámkám o funkci historické politiky. Na základě dosavadních vyjádření lze v zásadě hovořit minimálně o třech. První z nich je funkce legitimizující či ideologická. Z dnešního hlediska by měla sloužit podpoře demokratického pořádku, svobodě veřejné debaty, svobodě konfrontací různých tradic. To je zvláště důležité v době objevujících se hrozeb ze strany státu. Příkladem může být jak francouzská zkušenost, kterou ilustruje jak petice *O svobodě pro historii*, zveřejněná 13. prosince 2005 (protestovala proti tzv. „zákonům o paměti“), tak poslední usnesení jedné z komor francouzského parlamentu týkající se popírání turecké genocidy Arménů v roce 1915.²⁷ Druhou funkcí historické politiky je funkce integračně-aktivistická. V tomto případě je záměrem realizátorů historické politiky sjednocení Poláků kolem všeobecně akceptované vize minulosti a podněcování aprobativních a podpůrných aktivit v její prospěch. Třetí funkcí je funkce demaskující, která má určit cizí, škodlivé obsahy, definovat nepřítel (nepřátele) jak ve smyslu vnitřní, tak zahraniční politiky. V diskusi, kterou zde analyzujeme, nevyvolává rozpory pouze první z uvedených funkcí.²⁸ U druhých dvou jsou názory odborníků rozdělené. Podle zastánců politiky paměti je její úlohou postavit se proti falešným představám o národní minulosti, které vznikly v období komunistického Polska, a odpovědět na historickou politiku sousedů, která je někdy agresivní a nebere ohled na polskou stranu (zejména se jedná o Rusko).²⁹ V tomto ohledu někteří z historiků neváhají hovořit přímo o „kontrapropagandě“ jako o protileku na nihilismus propagandistického působení z období Polské lidové republiky, ve kterém se pokračovalo po roce 1989.³⁰ Na tytéž

26 A. MENCWEL, *Dwie trumny wiecznie żywe*.

27 Zákon, který považuje za zločin popírání tureckého vyvražďování Arménů, byl přijat dolní komorou francouzského parlamentu 17. října 2006. Více o obou těchto otázkách například E. BIENKOWSKA, *Demokracja – historia – cenzura. Europa*, Tygodnik Idei z 19. července 2006; L. SONIK, *Wojna o historię*, Rzeczpospolita z 11.–12. března 2006; T. G. ASH, *Nie potrzebujemy nowych tabu*, Gazeta Wyborcza z 21.–22. října 2006.

28 Srov. například D. GAWIN, *Polityka historyczna i demokratyczne państwo*, s. 22–27.

29 Srov. například *Polityka zagraniczna – polityka zagraniczna?*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy* – prasa, s. 121–151. Zejména mám na mysli vyjádření A. Nowaka o polsko-ruských vztazích, s. 125–128. Dále srov. *Pamięć i polityka zagraniczna*.

30 Vyjádření A. Nowaka v diskusi *Polska polityka historyczna*, s. 33.

fráze, pouze s opačným hodnocením, se naopak odvolávají kritici politiky paměti. Pro ně je současná forma historické politiky jak svým programem, tak metodami návratem do komunistických dob.³¹ Pochybnosti u této části historiků vyvolává také myšlenka aplikace „tvrdé“ historické politiky v diplomatickém působení. Zdůrazňují, že aktivity založené na akcentování především vzájemných konfliktů jsou neúčinné, poukazují na potřebu empatie a nutnost nepodléhat pokušení polonocentristu. V tomto ohledu je charakteristická výpověď A. Walického na téma polsko-ruských vztahů: „Oba národy, polský a ruský, jsou mimořádně citlivé v otázkách historické paměti. V našich vztazích často dochází k hysterickým reakcím, Rusové se od nich také neprostili. Když drásáme své vlastní rány, není to ještě tak hrozné. Opravdový problém však začíná v okamžiku, kdy Poláci drásají ruské rány a Rusové polské. Válka na poli historické paměti Polákům nic dobrého nepřinese. Proto bych doporučoval utlumení těchto otázek ve velké politice. Přenechejme debaty o historické paměti profesionálním historikům a intelektuálním hovorům.“³²

Na spor kolem historické politiky bychom měli podle mého názoru pohlédnout ještě z jednoho hlediska: Co nám říká o nás, historických, kteří se ho účastníme? Před časem jsem psal o dvou podobách dějepisců, které dnes mezi historiky dominují.³³ první z nich vychází z typu „neutrálního pozorovatele“, „nestranného hledače pravdy“, který jde pouze za poznáním. Druhá podoba se identifikuje s postavou „duchovního vůdce a vychovatele národa“ či „strážce národních hodnot“, touží učinit z historie pokladnici praktických vědomostí a důležitou součást všeobecného světového názoru.

Někdy může vzniknout dojem, že ve sporu o historickou politiku se oba tyto typy specifickým způsobem reaktualizují a nacházejí jakési své zdůvodnění. Lze snadno vysledovat, že propagátoři historické politiky se nejčastěji identifikují s tou druhou představou. Klíčový v tomto ohledu zůstává vztah mezi historiografií a životem společnosti, a v jeho rámci především sférou politiky. Podobně jako dříve se východiskem často stává diagnóza toho, co se v Polsku stalo po roce 1989. Podle jednoho z diskutujících bylo pro toto období charakteristické, že historikové uvěřili, že úloha badatele zastupuje úlohu soudce a občana, a politici se rozhodli

31 Srov. například A. ROMANOWSKI, *Historia, kłamstwo i banał*.

32 *O liberalizmie, wspólnotcie i historii*, s. 30. V podobném duchu se vyjadřovali i další historici – srov. například BRONISŁAW GEREMEK, *Pamięć indywidualna a pamięć zbiorowa*, in: *Pamięć i polityka zagraniczna*, s. 125.

33 RAFAŁ STOBIECKI, *Historyk i jego rola we współczesnym świecie*, in: *Gra i konieczność. Zbiór rozpraw z historii historiografii i filozofii historii*, (edd.) Grzegorz Dominiak, Janusz Ostoj-Zagórski, Wojciech Wrzosek, Bydgoszcz 2005, s. 49–60.

uskutečňovat historickou politiku s tvrzením, že volí budoucnost bez jakýchkoli vztahů a stanovisek k minulosti.³⁴ Podle názoru stoupenců politiky paměti je dělení na veřejnou sféru a sféru vědy ze zásady falešné, umělé a neudržitelné. Zde je typický výrok na toto téma: „Ne zcela chápu, jak může historik tvrdit, že se ve skutečnosti nachází mimo politickou sféru. Vždyť přece nejde jen o střety historika s politikou, jež přichází zvenčí v podobě politika, který mu něco přikazuje nebo navrhuje, nebo chce jeho vědu pojímat účelově. Šířeji chápaná politika je přítomna už v činnosti historika, v tak elementárních rozhodnutích, jako je třeba výběr badatelských témat či způsobu jejich prezentace. Tvrdím, že politika není někde stranou. Je to imanentní součást lidské činnosti, a tedy také činnosti historika. Jeho rozhodnutí jsou politická *par excellence*, a takto bychom je měli brát.“³⁵ Z tohoto hlediska je kladen důraz na to, že výsledky historických výzkumů obyčejně neslouží výhradně vědě, ale měly by mít také vzdělávací hodnotu. Stoupenci historické politiky chtějí určitým způsobem vymezit (z hlediska společenské úlohy) působení dvou typů historického diskurzu: akademického a popularizačního. Působení historika je pro ně posláním, jak píše jeden z badatelů: „Historie k něčemu zavazuje. [...] Pouhými upomínkami neoživíme představivost mladé generace. Prostřednictvím historie jí musíme ukazovat určité úkoly, které musí splnit, pokud chce cítit hodnotu bytí Polákem.“³⁶

Na druhém pólu se nacházejí hlasy těch zástupců z řad historiků, kteří se přiklánějí k obraně druhého z výše nastíněných podob historika. Vyjadřují obavy, že zatažení dějepisce do běžné politiky, jeho přímé světonázorové deklarace a zveřejňování politických sympatií nejsou v souladu s myšlenkou nezávislosti historiografie. Zde je příklad takovéhoho vyjádření: „Sféra minulosti (...) by tedy měla zůstat sférou autonomní, doménou vědců, a neměla by se předávat prokuratuře, která vládne paměti ve jménu státního zájmu.“³⁷ Další vědec poznamenává, že historie se dá provozovat dvěma způsoby: nezištně a zištně. V prvně jmenovaném případě „nás i nejhorší pravda potěší víc než lež“ a ve druhém stojí vědec na straně takové vědy, která má výběrový a účelový charakter.³⁸ Mezi protivníky historické

34 Příspěvek Z. Krasnoděbského v diskusi na téma *Polityka historyczna – rola historyków*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, s. 90.

35 Příspěvek Z. Mertý v diskusi na téma *Polityka historyczna – rola historyków*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, s. 98.

36 Příspěvek A. Nowaka v diskusi *Polska polityka historyczna*, Biuletyn IPN 2006, s. 8.

37 B. GEREMEK, *Pamięć indywidualna a pamięć zbiorowa*, s. 125.

38 Příspěvek D. Grinberga k diskusi *Czy państwo ma rządzić historią?* *Gazeta Wyborcza* ze 17.–18. června 2006 (jedná se o zkrácený záznam diskuse *Temat żydowski a polska polityka historyczna*, která proběhla 24. května 2006 v rámci IX. Dnů židovské knihy, pořádaných sdružením a měsíčníkem Midrasz, v němž má také vyjít její úplné znění.

politiky nechybí krajní názory. Označení „historický politik“ se někdy stává epite-tem, personifikací člověka, který „ví své, a ani se nenamáhá tím, aby své názory dokumentoval, a navíc chrlí urážky“, je to osoba, která se zpronevěřuje ideálu práce historika – směřovat k pravdě – a pohrdá všeobecně přijatými zásadami historické práce.³⁹

Méně časté jsou umírněné hlasy, vyzývající ke kompromisu mezi politickou sférou a historiky. V tomto duchu se vyjadřoval mimo jiné P. Machcewicz. Podle jeho mínění musí obě strany prokázat „předvídavost a odvahu“, „politici musí docenit význam historie, podporovat výzkum a vzdělávací činnost týkající se minulosti, ale vyvarovat se účelového přístupu. Historici by si měli uvědomovat své občanské povinnosti a fakt, že výsledky jejich práce jsou důležité nejen pro ně, ale i pro celou společnost. Zároveň by si měli historici střežit svou nezávislost jako oko v hlavě, vyhýbat se ‚dvorní historiografii‘ a v určitých situacích umět politikům říci ‚ne‘. [...] Věřím, že takovýto model spolupráce je možný, i když zcela jistě obtížný.“⁴⁰

Bylo by zjednodušující soudit, že tato vrstva diskuse o historické politice ukazuje pouze zásadní konflikt mezi dvěma obrazy historika: „nezávislého vědce“ a „historika zachváceného duchem společnosti“. Je to také spor o pozici dějepisu ve veřejné diskusi a o odpovědnosti historika. V souvislosti s tím jsou důležité dvě otázky. První z nich se týká toho, zda by měl badatel zachovávat odstup vůči tomu, jak je minulost prezentována a jak se toho využívá, nebo by naopak jeho role měla spočívat v aktivním utváření historické paměti společnosti. A za druhé, dá se zmínovaný problém odpovědnosti omezit pouze na věrnost pravdě v nejrozumnějším smyslu toho slova a zásadám vědecké práce, nebo by odpovědnost měla směřovat i mimo úzce vědeckou sféru a akcentovat závazky historika vůči společenství – státnímu, národnímu či lokálnímu?

Hlasy historiků v debatě o historické politice, které jsme zde představili spíše s důrazem na názorové rozdílnosti než podobnost, nás vedou k následujícím závěrům.

Za prvé. Je mimo veškerou pochybnost, že spor, který probíhá již několik let, způsobil oživení nejen v okruhu badatelů, ale poučil nás všechny o tom, že minulost, vyvolávaná v současnosti, má velkou moc a je nedílnou součástí naší kultury. Jedná se o třetí velkou diskusi za účasti polských historiků – po polemikách o komunistickém Polsku a kauze Jedwabne. Atmosféra diskuse a její někdy silně

39 A. ROMANOWSKI, *Historia, kłamstwo i banal.*

40 Příspěvek P. Machcewicze v diskusi na téma *Polityka historyczna – rola historyków*, in: *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*, s. 95–96.

emocionální tón ukázaly, že přesvědčení o tvárné budoucnosti a málo omezující minulosti, které bylo typické pro 90. léta, už pominulo. Nějakou dobu se zdálo, že v rámci minulosti nejsou žádné zásadní sporné otázky. Dnes dominuje názor zcela opačný. Všechny výše zmíněné diskuse ukázaly, že význam argumentu z minulosti začal vzrůstat, a nic nenasvědčuje tomu, že by se jednalo o přechodnou módu. Nejnovější dějiny se staly v Polsku na počátku 21. století oblastí zásadního sporu, který rozděluje různé generace Poláků.

Za druhé: Debata o historické politice odhalila rozpory kolem vztahu historie – kolektivní paměť, které si historici dosud příliš neuvědomovali. Došlo k tomu z toho důvodu, že se zároveň změnilo prostředí, v němž působí profesionální dějepisce. Jak v trochu jiném kontextu poznamenal Wojciech Wrzosek: „Historici ‚dýchají‘ stereotypy své profese a uvědomují si fakt dýchání tehdy, když se podmínky dýchání mění.“⁴¹ V čem tato změna spočívá? Francouzský badatel Pierre Nora charakterizuje tuto novou situaci následovně: „Celá historie (...) proměněná v disciplínu s vědeckými ambicemi, byla doposud vystavěna na základech paměti, ale proti paměti, považované za individuální, psychologickou, nespolehlivou, která je využitelná pouze v roli svědectví. Historie byla doménou kolektivu, paměť soukromé sféry. Historie byla jedna, a paměť, jak vyplývá z její definice, rozmanitá – svou podstatou individuální. Idea osvobozující a posvěcené kolektivní paměti předpokládá úplné obrácení situace. Jednotlivci měli paměť, kolektivy měly historii. Myšlenka, že právě kolektivy mají paměť, je předpokladem hluboké proměny místa jednotlivců ve společnosti a jejich vztahů s kolektivem.“⁴²

Toto ztotožňování historie a paměti má dva důsledky: prudký nárůst prospěchu získávaného z minulosti (politického, turistického či obchodního) a „zrušení tradičního monopolu historiků na interpretaci minulosti. Dnes historik rozhodně není jediným producentem minulosti. Tuto roli sdílí se soudcem, svědkem, médií a zákonodárcem.“⁴³ Přírozeně se stírá hranice mezi běžnou debatou a vědeckou diskusí. V obou figurují tytéž kategorie, které jsou však často rozdílně chápány. Pozorujeme jejich prolínání a nahrazování jedněch druhými. Sám pojem historická politika je zde velmi výmluvným příkladem. V tomto ohledu spor o historickou politiku odráží napětí a konflikty mezi těmi, kteří ji považují za formu manipulace s kolektivní pamětí, a těmi, kteří si přejí její obrodu jako plnoprávné součásti historické zkušenosti Poláků. V prvním případě se výrazně rýsuje opozice kolek-

41 WOJCIECH WRZOSEK, *Historiograficzny status historii narodowej*, in: Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w., Lvov-Rzeszów 2006, s. 4.

42 PIERRE NORA, *Czas pamięci*, Res Publica Nowa 2001, č. 3, s. 41.

43 P. NORA, *Czas pamięci*, s. 43.

tivní paměť – historiografie, ve druhém se sází na vztah vzájemného doplňování obou kategorií.⁴⁴

Za třetí. V této diskusi je stále na pořadu dne, zvláště ve vztahu k sousedům, otázka volby modelu historické politiky, kterou by měl realizovat polský stát. Je nepochybné, že každá historická politika se odvolává na nějaký hodnotový systém. V této situaci bychom si měli položit otázku, zda se má jednat o občanské paradigma, založené na kategoriích lidských práv, demokracii, pluralitě, nebo spíše o paradigma národní, akcentující suverenitu, zájmy národa a národního státu.⁴⁵ Odpověď není jednoduchá ze dvou důvodů. Na jedné straně plynou obtíže z geopolitické polohy Polska. I když budeme předpokládat, že se snáze shodneme s Němci vzhledem k občanskému či multikulturnímu modelu, zbývá vyřešit problém spojený s výzvou ze strany ruské historické politiky. Jak ukazují například loňské moskevské oslavy konce druhé světové války, jedná se zde o návrat nacionalistické a imperiální rétoriky. Na druhé straně jsme tedy postaveni před dilema, na jaké axiologii založíme moderní program historické politiky. Jsme mentálně schopni realizovat ji v podstatě na základě dvou hodnotových systémů? Je to vůbec možné? Vyvolává to přece určité důsledky spojené s eventuálním sladěním navzájem protichůdných axiologií, uplatňovaných priorit a metod.

Dosavadní diskuse ohledně historické politiky vybízí ke kladení mnoha takových otázek. Jen ty nás však mohou vyvést z pohodlných a ustálených myšlenkových stezek a přímo vést k posílení občanského principu v historii, a tím i chránit Poláky před vždy nebezpečnými pokusy o její přivlastňování.

44 Příkladem přístupu zcela odlišného, než je názor P. Nory, je poslední kniha KRZYSZTOFA POMIANÁ, *Historia. Nauka wobec pamięci*, Lublin 2006, zvláště s. 181–187.

45 Odkazují zde na knihu KLAUSE BÄCHMANNNA, *Długi cień Trzeciej Rzeczy. Jak Niemcy zmieni-ali swój charakter narodowy*, Wrocław 2005, a na svou recenzi této práce, otištěnou v časopise *Dzi-jeje Najnowsze* 2006, č. 2, s. 199–204.